

Marek Mariusz Tytko

Biblioteka Jagiellońska w Krakowie

Dr med. Stefan Szuman jako lekarz w armii niemieckiej (1914–1919). Przyczynek biograficzny

Celem artykułu jest ukazanie sylwetki krakowskiego profesora – Stefana Szumana (1889–1972) oraz kolei jego losów w okresie I wojny światowej, w szczególności próba odtworzenia pobytu w armii niemieckiej (1914–1919)¹.

Zagadnienie to jak dotąd nie doczekało się opracowania. Istnieje co prawda bogata literatura dotycząca tej postaci (tu pominięta), ale tylko jedna pozycja odnosi się do S. Szumana jako wojskowego lekarza i to w *Wojsku Polskim* (1919–1921)², a nie w niemieckim. Także najnowszy biogram w *Polskim słowniku biograficznym* (2013) zawiera tylko lakoniczną wzmiankę dotyczącą tego okresu w życiu tytułowej postaci³.

¹ Autor nie rości sobie pretensji do wyczerpania tematu, ale zaledwie go sygnalizuje. Celem artykułu nie jest odtwarzanie dziejów jednostek wojskowych, w których służył S. Szuman, dlatego pominięto literaturę dotyczącą historii armii niemieckiej, w tym wojskowej służby medycznej i udziału w niej Polaków w czasie I wojny światowej. Próba fragmentarycznej rekonstrukcji kariery militarnej i szlaku bojowego S. Szumana na podstawie zgromadzonych danych i dostępnych informacji nie ma charakteru ostatecznego, w wielu miejscach stawia tylko wstępne hipotezy, których rozstrzygnięcie nie jest obecnie możliwe z powodu trudności w dostępie do archiwaliów wojskowych – niedostępne są przechowywane w Centralnym Archiwum Wojskowym w Warszawie w kartotece personalno-odznaczeniowej materiały dot. Stefana Szumana (CAW,teczka Stefana Szumana, sygn. AP 10913).

² Marek Mariusz Tytko, *Stefan Szuman – lekarz i uczestnik czynu niepodległościowego (1919–1920)*, [w:] *Druza Rzeczpospolita z morzem w tle. Księga pamiątkowa poświęcona Profesorowi Romanowi Wapińskiemu*, Gdańsk–Gdynia 2010, s. 310–324.

³ Marek Mariusz Tytko, *Szuman Stefan Bolesław Teodor*, [w:] PSB, t. 49, Warszawa–Kraków 2013, s. 305–310, bibliogr.

Autor artykułu opierał się głównie na dostępnych dokumentach oraz trzytomowym opracowaniu córki S. Szumana Grażyny Czyżewicz, pt. „Opowiadania rodzinne”⁴.

Na początek należy rozwiać wątpliwości dotyczące kwestii narodowości S. Szumana. Sam wyraźnie mówił o polskości swojego rodu: „Pochodzę ze staromieszczańskiej rodziny gdańskiej, która w XVIII w. spolszczyła się i wówczas zmieniła pisownię nazwiska Schuman na Szuman”⁵. Polskość podkreślał także w innych dokumentach⁶. Według rodzinnej tradycji jego prapradziadek – Jan Szuman już w 2. poł. XVIII w. ustalił pisownię nazwiska przez „Sz” (a nie przez „Sch”)⁷. Istnieje także dokument autorstwa pradziadka S. Szumana – Michała Maurycego Szumana (1784–1861), zwanego w rodzinie Maurycem (i tak się podpisującego), świadczący o polskości tej rodziny. 31 stycznia 1861 r. we Władysławowie (obecnie: Huta, pow. czarnkowski w Wielkopolsce) wydał on tzw. *Testament Polaka* (1861) dla swojego syna Norberta (stryjecznego dziadka S. Szumana). Napisał w nim m.in. (w nawiasach kwadratowych dopowiedzenia M.M.T.):

Ja niżej podpisany Michał Maurycy Szuman w 77m roku życia poświadczam synowi memu Norbertowi, że tenże i sercem i rodem jest Polakiem.// Podług tradycyi familijnych przodkowie moi bardzo dawnemi czasy z Niemiec przyszli do Polski i tu sobie siedzibę i ojczyznę obrali. (...) Z rodziny naszej jedna linia zamieszkała w Gdańsku, gdzie imię ich pomiędzy patrycjuszami niejednokrotnie jest zapisane (...). Z Szumanów Gdańskich jeden zubożał i przeniósł się do Chojnic, następcy jego zaś do Piły, w którem to mieście ojciec mój się rodził i sprawował urząd. Tamże i ja się urodziłem w 1784 z Jana [Szumana] i Agnieszki z Poradowskich (...) Przodkowie moi pisali się Schuman; w szkołach nauczył się ojciec mój, że niemieckie *sch* wymawia się jak polskie *sz*, a będąc Polakiem z uczucia i rodu zaczął się pisać Szuman, żeby się odróżnić od Schumanów w Niemczech miesz-

⁴ Grażyna Czyżewicz, „Opowiadania rodzinne. Wybór listów i pamiętników rodzinnych. Opracowała i opatrzyła słowem wiążącym Grażyna z Szumanów Czyżewiczowa w latach 1985–1990”, t. 1–3, [Warszawa 1995], rękopis w posiadaniu rodziny Szczepańskich w Krakowie. G. Czyżewicz napisała co prawda: „Nie piszę historii rodziny Szumanów (...). Nie podejmuję także pracy dokumentacyjnej. Piszę opowieść rodzinną opartą na listach, pamiętnikach i zasłyszanych opowiadaniach, wprowadzając możliwie oszczędnie własny wątek narratora, a potem naocznego świadka zdarzeń” (G. Czyżewicz, „Opowiadania rodzinne...”, t. 1, s. 5).

⁵ Archiwum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Akta habilitacji Stefana Szumana (1927), „Curriculum vitae”, s. 2. Ten sam tekst znajduje się także w teczce osobowej Stefana Szumana (AUJ, sygn. AUJ S II 619).

⁶ Por. G. Czyżewicz, „Opowiadania rodzinne...”, t. 1, s. 13.

⁷ *Ibidem*.

kających i z Niemiec do Polski świeżo przybywających. – Tę pisownię nazwiska ja stale zatrzymałem i dzieciom moim przekazałem.

W tym samym dokumencie oświadczał:

Wszakże wiadomą jest rzeczą, że ja dlatego, iżem się nie chciał wyrzec praw mnie jako Polakowi służących i zamienić je na dogodniejsze i korzystniejsze [prawa] Niemca, urząd opuściłem, a później w r. 1832 do więzienia wtrącony zostałem; brat mój⁸ jak wiadomo dla uczuć swoich polskich niewinnie lat dziewięć więziony i z kraju rodzinnego wywołany; syn mój najstarszy⁹ przelewał krew swą za niepodległość Polski w r. 1830/31; syn mój drugi¹⁰ za podejrzenie, że bratał się ze spiskującymi na wyswobodzenie Polski [1848], jako oficer usunięty ze służby wojskowej i uwięziony; syn trzeci¹¹ był komendantem Legii Polskiej w Berlinie w r. 1848; syn mój najmłodszy (ręczony Norbert¹²) w r. 1846, w tak zwanym procesie Polaków na 15 lat więzienia, po dwuletnim więzieniu skazany został.// Ponieważ tedy i ja i przodkowie moi w Polsce się rodziliśmy, żyliśmy i urzędowaliśmy, zasię ja, brat mój¹³ i dzieci moje za Polskę więzienie cierpieliśmy i na majątku szkodowaliśmy, i krew przelewaliśmy, jak pewnie prawie żadna rodzina w Wm Księstwie Poznańskim, nikt pewnie za Niemców nas nie poczyta. – Wszakże, jako podług wiary naszej świętej chrzest krwi nadaje najpełniejsze obywatelstwo chrześcijańskie, tak chrzest krwi za Polskę najwybitniejsze daje piętno Polaka.// Tak zatem ja, jako ojciec i rzeczy i stosunków rodzinnych świadomy, daję to dziwne, i tylko w tak anormalnych stosunkach, w jakich my Polacy w Wm Księstwie Poznańskim żyjemy, możebne świadectwo, że syn mój Norbert pochodzi z Polaków i jest z urodzenia Polak, i życzę tak sobie, jako i jemu aby tej nazwie [Polaka] nigdy zakału nie zrobił, ale z chwałą i chlubą dla siebie i ku pożytkowi rodaków i świętej sprawy naszej ją nosił, jakakolwiek Polsce naszej i przodków naszych ukochanej ojczyźnie dołę Bóg przeznaczyć raczy.// Maurycy Szuman¹⁴.

Również ojciec naszego bohatera – dr med. Leon Szuman (1852–1920), syn Idziego (Aegidiusa) Szumana był znanym patriotą działającym społecznie na rzecz polskości w Toruniu. Choć więc S. Szuman został zmobilizo-

⁸ Pantaleon Szuman (1782–1849).

⁹ Leon Maurycy Ludwik Jan Pantaleon Szuman (1815–1858).

¹⁰ Idzi (Aegidius) Szuman (1818–1892), dziadek Stefana Szumana.

¹¹ Henryk Maurycy Szuman (1822–1910).

¹² Norbert Franciszek Józef Szuman (1829–1897).

¹³ Pantaleon Szuman (1782–1849).

¹⁴ G. Czyżewicz, „Opowiadania rodzinne...”, t. 1, s. 9–10. G. Czyżewicz poświadczyla pośrednio, że S. Szuman znał ów testament swojego pradziada Michała Maurycyego Szumana, skoro napisała: „Tekst listu Maurycyego według odpisu odręcznego, sporządzonego z oryginału przez Zofię ze Szczepanowskich Szumanową, w Poznaniu dnia 2 maja 1924 roku” (*ibidem*, s. 10, przypis gwiazdkowy*). Fakt powyższy (1924) miał miejsce dwa lata po ślubie S. Szumana z Zofią Szczepanowską, córką Stanisława „Prusa” Szczepanowskiego.

wany w 1914 r. do armii niemieckiej jako obywatel Niemiec (mieszkał w Toruniu pod zaborem niemieckim), jego polskość nie podlega żadnej wątpliwości.

Rok 1914 był dla Szumana szczególnie ważny. Od 23 października 1913 r. do 1 czerwca 1914 r. przebywał na praktyce jako lekarz w Instytucie Patologii w Monachium, zaś po 1 czerwca 1914 r. odbywał kilkumiesięczną praktykę w Würzburgu¹⁵. Sam uczony (1923) tak napisał o swoich praktykach lekarskich w charakterze asystenta: „W roku 1913 do 1914 byłem po ukończeniu egzaminu państwowego asystentem w Instytucie patologicznym w Monachjum, a potem asystentem polokliniki [polikliniki] chorób wewnętrznych i dziecięcych w Würzburgu”¹⁶. 1 stycznia 1926 r. z kolei w wykazie stanu służby zazaczył: „Rok praktyki specj[alistycznej] w instytucie patol[ogicznym] w Monachjum i w Klinice Dziecięcej w Würzburgu”¹⁷.

Najbardziej prawdopodobna, moim zdaniem, datacja stażu-praktyki w Würzburgu zamyka się w okresie [data początkowa] od dnia po 1 czerwca 1914 r. do [data końcowa] 1 sierpnia 1914 r. (wybuch I wojny) lub przed 7 września 1914 r. Jednak poświadczenie bawarskiego Ministerstwa (Królewskiego Urzędu Państwowego) z dnia 7 września 1914 r.¹⁸ nie precyzuje końcowej daty praktyki. Zaś według uwierzytelnionego wyciągu z wojskowej listy służbowej z pracy lekarskiej i wojskowo-lekarskiej w armii niemieckiej S. Szuman pracował w tejże armii od 1 sierpnia 1914 r.¹⁹ Nie jest jasne, czy po wcieleniu do wojska niemieckiego z datą 1 sierpnia 1914 r. – nadal odbywał praktykę w poliklinice w Würzburgu, czy też np. przerwał ją od razu 1 sierpnia 1914 r. i wrócił do Torunia (mobilizacja w rejonie zamieszkania), a więc do polskiej chirurgiczno-ginekologicznej kliniki swego ojca, ponieważ jego określenie „po wybuchu wojny” jest nieprecyzyjne.

Zachował się odpis zaświadczenia z 7 września 1914 r. wydanego przez Królewski Urząd Państwowy Bawarii, z którego wynika że S. Szuman

¹⁵ *Ibidem*, s. 117.

¹⁶ AUJ,teczka osobowa Stefana Szumana, sygn. S II 619. Pismo Stefana Szumana z dnia 1 września 1923 r. do Przewodniczącego Komisji Weryfikacyjnej Kuratorium Okręgu Szkolnego Poznańskiego.

¹⁷ AUJ,teczka osobowa Stefana Szumana, sygn. S II 619. Wykaz stanu służby z 1 stycznia 1926 r., wypełniony własnoręcznie przez S. Szumana.

¹⁸ AUJ,teczka osobowa Stefana Szumana, sygn. S II 619.

¹⁹ AUJ,teczka osobowa Stefana Szumana, sygn. S II 619. Pismo z 30 listopada 1923 r. L. 38 kom. 23 I. z 11 uwierzytelnionymi załącznikami.

w dniu 22 października 1913 r. zdał egzamin przed komisją egzaminacyjną z wynikiem „dobry” i że zgodnie z ustawodawstwem krajowym z 1 września 1914 r. nabył uprawnienia lekarskie (został uznany jako lekarz). W świetle krajowego ustawodawstwa dzień 7 września 1914 r. można zatem uznać ostatecznie za najpóźniejszą datę zakończenia praktyki „rocznej” (widocznie skróconej) w dwóch bawarskich miastach – Monachium i Würzburgu. Praktyka roczna, poza zdobyciem pełnego prawa do wykonywania zawodu lekarza, była wymagana dla uzyskania stopnia doktora medycyny, co nastąpiło niebawem w dniu 23 grudnia 1914 r. w Monachium.

Obywatele Niemiec podlegali określonym przepisom mobilizacyjnym, w tym także osoby studiujące np. medycynę (również studenci ostatnich lat studiów)²⁰. Problem jednak w tym, że S. Szuman w momencie wybuchu

²⁰ O wojskowej karierze studentów i absolwentów medycyny w kontekście pełnienia funkcji medycznych w Niemczech w czasie I wojny napisano m.in.: Wie bereits oben angeführt konnten zu Beginn des Krieges Medizinstudenten mit sieben absolvierten Semestern zu Feldunterärzten ernannt werden. Die übrigen Medizinstudenten, die als Sanitätsunteroffiziere der Reserve entlassen worden waren, traten bei der Mobilmachung als solche ein und wurden bei mobilen Formationen verwandt. Unmittelbar im Zusammenhang mit der Mobilmachung entschied der Bundesrat am 01. August 1914, dass für Ärzte nach der Prüfung zur Approbation erforderliche praktische Jahr zu streichen. Die Approbation wurde direkt nach erfolgter Staatsprüfung erteilt. Am 06. August 1914 wurden Notprüfungen von zweitägiger Dauer eingeführt und für die bereits im Heer dienenden approbierten Studierenden der 01. August 1914 als Approbationstag festgelegt. Durch diese Maßnahmen konnte der Bedarf ausgeglichen werden und am 28. Januar 1915 wurden die Notprüfungen vom Bundesrat aufgehoben. Die fortschreitende Dauer des Krieges führte jedoch erneut zu einer Erhöhung des Bedarfs an Ärzten. Deshalb wurde entschieden, dass alle im Heere dienenden Studierende der Heilkunde in den Sanitätsdienst übernommen und ihnen die Möglichkeit geboten wurde, ihre Studien an Universitäten zu fortzusetzen. Ab April 1915 waren alle Studierenden der Heilkunde, die ½ Jahr mit der Waffe gedient hatten, unmittelbar zu Sanitätsdienst zu überführen. Sie konnten zu überzähligen Sanitätsgefreiten und Sanitätsunteroffizieren ernannt, und sowie sie 2 Semester studiert und 1 Jahr Heeres- oder Sanitätsdienst absolviert hatten, zu Sanitätsvizefeldwebeln befördert werden. Ab März 1915 konnten Sanitätsmannschaften zum Feldunterarzt nach Ablauf von 2 klinischen Semestern ernannt werden. An Stelle der klinischen Semester wurden ab August 1915 und ab Januar 1916 ½ bzw. 1 Jahr Heeres-sanitätsdienst angerechnet. Im März 1916 wurde zur Verbesserung der Beförderungssituation der Dienstgrad des Feld-Hilfs-Arztes eingeführt. Für Feld-Hilfs-Ärzte galten die Bestimmungen für Feldwebelleutnants sinngemäß. Sie gehörten zu den Sanitätsoffizieren im Range eines Assistenzarztes, hinter denen sie eingereiht wurden. Den studierenden Sanitätsunteroffizieren wurde, wie bereits erwähnt, die medizinische Fortbildung an Universitäten ermöglicht. Im Kriegsjahr 1917 wurde 342 Studierenden diese Möglichkeit eröffnet. Sie wurden im Anschluss an ein Kurzsemester von 2 Monaten zum Feldunterarzt ernannt. Diese

I wojny światowej już formalnie nie był studentem medycyny, ponieważ ukończył studia w 1913 r., natomiast w roku akademickim 1913/1914 odbywał tylko i wyłącznie wymaganą praktykę lekarską, potrzebną do uzyskania

Fortbildung war ebenfalls für bereits ernannte Feldunter- und Feld-Hilfs-Ärzte vorgesehen, um ihre Staatsprüfung abzulegen und dadurch ihre Approbation zu erlangen [Jak stwierdzono powyżej, na początku wojny studenci medycyny, którzy zaliczyli siedem semestrów, mogli być mianowani na młodszych lekarzy polowych (Feldunterärzten). Pozostali studenci medycyny, którzy zwolnieni zostali jako sanitarni podoficerowie rezerwy (Sanitätsunteroffiziere der Reserve), w razie mobilizacji wstępowali do wojska w tym stopniu i służyli w formacjach mobilnych. W związku z mobilizacją Bundestag w dniu 01 sierpnia 1914 r. zdecydował w przypadku lekarzy będących po egzaminie dopuszczającym do wykonywania zawodu lekarskiego o wykreśleniu koniecznego wymogu rocznej praktyki. Zezwolenie na wykonywanie zawodu udzielane było bezpośrednio po zdaniu egzaminu państwowego. 6 sierpnia 1914 r. wprowadzono trwające 2 dni egzaminy doraźne i dla studentów dopuszczonych do wykonywania zawodu i odbywających już służbę w wojsku, ustanowiono dzień 1 sierpnia 1914 r. dniem państwowego dopuszczenia do wykonywania zawodu lekarza. Poprzez te środki możliwe było wyrównanie potrzeb i 28 stycznia 1915 r. egzaminy doraźne zostały przez Bundesrat zniesione. Przedłużająca się wojna doprowadziła jednak ponownie do zwiększenia zapotrzebowania na lekarzy. Dlatego zdecydowano, by wszystkich studentów medycyny służących w wojsku przejąć do służby sanitarnej, dając im możliwość kontynuowania studiów na uniwersytetach. Począwszy od kwietnia 1915 r. wszyscy studenci medycyny, którzy pół roku służyli z bronią, byli przekierowywani do służby sanitarnej. Mogli oni być mianowani na nadedatowe stanowisko sanitarnego gefreitera (starszego szeregowego) (Sanitätsgefreiten) i podoficera sanitarnego (Sanitätsunteroffizieren), a także jeśli studiowali 2 semestry i zaliczyli 1 rok służby wojskowej i sanitarnej, awansowani do stopnia sanitarnego zastępcy sierżanta (feldfebela) (Sanitätsvizefeldwebeln). Od marca 1915 r. drużyny sanitarne mogły być mianowane na stanowisko młodszego lekarza polowego po ukończeniu 2 semestrów klinicznych. W miejsce semestrów klinicznych począwszy od sierpnia 1915 r. i od stycznia 1916 r., zaliczano pół bądź 1 rok wojskowej służby sanitarnej. W marcu 1916 r. w celu poprawienia możliwości awansowania wprowadzono służbowy stopień pomocniczego lekarza polowego (Feld-Hilfs-Arzt). Pomocniczych lekarzy polowych obowiązywały odpowiednie przepisy. Należeli oni do oficerów sanitarnych w randze lekarza asystenta, za którymi byli zaszeregowani. Studiującym podoficerom sanitarnym umożliwiono dalsze kształcenie medyczne na uniwersytetach. W roku wojennym 1917 stworzono taką możliwość dla 342 studentów. Zostali oni mianowani bezpośrednio po skróconym 2-miesięcznym semestrze na młodszego lekarza polowego. Dokończanie to przewidziane było dla już mianowanych młodszych lekarzy polowych i polowych lekarzy pomocniczych (Feldunter- und Feld-Hilfs-Ärzte), aby mogli oni zdać egzamin państwowy i tym samym uzyskać pozwolenie do wykonywania zawodu lekarza]. (Źródło: *Sanitätsbericht über das Deutsche Heer im Weltkrieg 1914/1918*, zob. <http://verlustlisten.blogspot.com/2013/03/sanitatswesen-im-i-weltkrieg.html> (dostęp: 03.11.2014).

uprawnień państwowych do wykonywania zawodu. Miał więc inną sytuację prawną niż studenci ostatnich lat studiów medycznych.

1 sierpnia 1914 r. w związku z wybuchem I wojny światowej S. Szuman został wcielony do armii niemieckiej w stopniu tzw. „szeregowca”²¹ (podoficera, jak napisała G. Czyżewicz²²). Według jej komentarza:

lata te [I wojny] były dla mego Ojca ciężką tułaczką, w walce o nie swoją sprawę, w sytuacji patrioty Polaka, zmuszonego do udziału w wojnie w wojsku niemieckim (szczęśliwie w roli lekarza!), w układzie właściwie bez wyjścia dla mieszkańca Torunia, który tam właśnie zakorzeniony jest w swoim rdzennie polskim środowisku, podczas gdy równocześnie Toruń, politycznie Toruń przynależy jeszcze do Prus²³.

²¹ AUJ,teczka osobowa Stefana Szumana, sygn. S II 619. Wypis z książeczki wojskowej oraz pismo z 30 listopada 1923 r. z Kuratorium Okręgu Szkolnego w Poznaniu (wykaz stanu służby). Por. także w tejże samej teczce wypis z książeczki wojskowej, wypis sporządzony i potwierdzony 28 lutego 1933 r. przez sekretarza Uniwersytetu Jagiellońskiego. W dokumencie tym widnieje zapis: „szeregowiec”. Nie oznacza to wcale, że S. Szuman miał najniższy stopień wojskowy w tym czasie (1914). Należy czytać polską międzywojenną książeczkę wojskową w perspektywie ówczesnej terminologii wojskowej. W armii II RP przez termin „szeregowiec” rozumiano wszystkich nie-oficerów, niezależnie od posiadanych przez nich stopni. S. Szuman zatem nie był oficerem na początku wojny (1914). Awans z szeregowca (najniższego w hierarchii wojskowej) od razu na oficera (np. kapitana) był niemożliwy. W praktyce wojskowej ówczesnych Niemiec w czasach pokoju osoby posiadające maturę odbywały służbę zwykle jako tzw. „jednorocznicy ochotnicy”, czyli aspiranci do rangi oficera (podporucznika) rezerwy. Dopiero po zdaniu stosownego egzaminu następował awans na podporucznika. W trakcie wojny możliwe było uzyskanie kolejnych stopni: porucznika, kapitana. Należy jednak zauważyć, że S. Szuman nie był ochotnikiem, ale przymusowo zmobilizowanym do wojska obywatelem Niemiec. Kariera wojskowa Szumana podczas I wojny światowej kształtowała się następująco: Leutnant (podporucznik), Oberleutnant (porucznik), Hauptmann (kapitan). Prawdopodobne jest, że zaczął oficerską karierę w wojsku niemieckim po rocznym okresie wstępnym od podporucznika (pierwszy awans oficerski), następnie otrzymał drugi awans na porucznika i później trzeci na kapitana (daty nieznanne). Pozostaje do zbadania kwestia precyzyjnego ustalenia dat owych trzech awansów w wojsku niemieckim podczas I wojny. Ewentualne dodatkowe dane na temat wojskowej kariery Szumana w wojsku niemieckim mogą znajdować się w zbiorach Centralnego Archiwum Wojskowego w Warszawie (skoro został on przyjęty do Wojska Polskiego w 1919 r.). Kwerenda w zbiorach Bundesarchiv, Abteilung Militärarchiv we Freiburgu am Breisgau (MA 5 2015 A 148) dała wynik negatywny.

²² G. Czyżewicz, „Opowiadania rodzinne...”, s. 117.

²³ *Ibidem*, s. 119.

Zdaniem córki S. Szuman posiadał formalny urlop do 1 stycznia 1915 r. w związku z lekarskimi praktykami podyplomowymi²⁴. W świetle wspomnianego zaświadczenia z 7 września 1914 r. dotyczącego jego praktyk lekarskich, dalszy urlop na samą praktykę potrzebną do uzyskania uprawnień do wykonywania zawodu lekarza byłby bezcelowy. Jedynym powodem urlopowania pozostawał jeszcze niedokończony doktorat. Na przełomie lat 1914 i 1915 S. Szuman pracował²⁵ jako asystent w klinice chirurgicznej swego ojca w Toruniu przy ówczesnej ulicy Werdera (Werderstrasse nr 2). Sam napisał, że był „po wybuchu wojny światowej do stycznia 1915 asystentem kliniki chirurgicznej mego ojca”²⁶.

Dnia 23 grudnia 1914 r. został zatwierdzony²⁷ doktorat z medycyny S. Szumana w Monachium w Królewskim Uniwersytecie Ludwika Maksymiliana Bawarskiego²⁸. Dyplom z wyróżnieniem *summa cum laude* na podstawie zdanych egzaminów i pracy doktorskiej napisanej w języku niemieckim pt. „Beitrag zur Lehre von den Hämorrhoiden” („Wstęp do nauki o hemoroidach”) został podpisany przez rektora, dziekana oraz promotora doktoratu – prof. Karla Hessa, oftalmologa (okulistę).

Według błędnej opinii G. Czyżewicz obrona pracy doktorskiej ojca miała miejsce już w maju 1914 r.²⁹ Nie jest znany żaden dokument, który potwierdzałby powyższe twierdzenie. Data majowa byłaby sprzeczna z porządkiem prawnym, tj. wcześniejsza od daty ukończenia nakazanej praktyki rocznej (dokumenty archiwalne ULMB w Monachium). Jeszcze inną, również błędną, datę obrony doktoratu z medycyny podał sam Szuman – „1913”³⁰. Również w oficjalnych wspomnieniach (1964) napisał: „Studia medyczne ukończyłem w 1913 r. w Monachium doktoratem, a w 1914 r. dyplomem lekarskim”³¹. Świadczy to najprawdopodobniej o słabej pamięci do ważnych

²⁴ *Ibidem*, s. 118.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ AUJ,teczka osobowa Stefana Szumana, sygn. S II 619. Pismo Stefana Szumana z dnia 1 września 1923 r. do Przewodniczącego Komisji Weryfikacyjnej Kuratorium Okręgu Szkolnego Poznańskiego.

²⁷ G. Czyżewicz, „Opowiadania rodzinne...”, s. 117.

²⁸ AUJ,teczka osobowa Stefana Szumana, sygn. S II 619.

²⁹ G. Czyżewicz, „Opowiadania rodzinne...”, s. 117.

³⁰ AUJ,teczka osobowa Stefana Szumana, sygn. S II 619. Wykaz stanu służby, 1 stycznia 1926 r. Wypełniony własnoręcznie przez S. Szumana.

³¹ Stefan Szuman, *Wspomnienia z 35 lat działalności w Uniwersytecie Jagiellońskim*, „Życie Szkoły Wyższej” 1964, t. 12, nr 4, s. 83–98; tu: s. 83.

dat z własnego życia. Niestety na tych informacjach opierali się z kolei różni badacze, powtarzając błędne dane i stąd fałszywe daty pojawiły się nawet w encyklopediach (np. *Encyklopedii Krakowa* w biografii S. Szumana). Wiemy, że doktorat z zakresu medycyny S. Szuman uzyskał 23 grudnia 1914 r., zaś „dyplom lekarski” oznaczać może dyplom doktora medycyny (23 grudnia 1914 r.) lub też świadectwo z 7 września 1914 r. wydane przez Bawarski Królewski Urząd Państwowy, uprawniające do wykonywania zawodu lekarza na terenie Kraju, Rzeszy (Reichu), tj. ówczesnych Niemiec. Nastąpiła tu ewidentna pomyłka dat. Już po zakończeniu I wojny światowej Szuman uzyskał na Uniwersytecie Poznańskim drugi doktorat, tym razem z filozofii z zakresu psychologii i pedagogiki (6 marca 1926 r.).

Podkreślić trzeba mocno: S. Szuman, obroniwszy pracę doktorską, dopiero 23 grudnia 1914 r. uzyskał dyplom doktora medycyny³². Tekst pracy doktorskiej stanowi też pierwszą naukową publikację jego autorstwa pochodzącą z 1914 r.³³ Warto zaznaczyć, że w 1915 r. pod tym samym tytułem³⁴

³² Archiwum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Akta habilitacji Stefana Szumana (1927). Treść dyplomu: „Sub auspiciis gloriosissimis Augustissimi ac potentissimi domini Ludovici III Bavariae Regis comitis Palatini ad Rhenum Bavariae Franconiae et in Suevia ducis cet. in indita [?] Universitate Ludovico – Maximiliana Monacensi – Rectore Magnifico plurimum reverendo ac doctissimo et illustrissimo viro Frederico equite de Mueller – medicine doctore medicinae internae professore Imagine clipeata Luitpoldi principis Bavariae argentea decorato ordinis merit. coronae Bavaricae et ordinis merit S. Michaelis Cl. III necnon ordinis reg. Burussiae aquilae Rubrae Cl. III equite cet.// Promotor legitime constitutus experientissimus et spectatissimus vir Carolus eques Hess medicinae doctor ophthalmologiae professor publicus ordinarius regi Bavariae ab intimis consiliis aulicis ordinis merit. Coronae Bavaricae eques cruce merit. ordinis S. Michaelis necnon imagine clipeata Luitpoldi Principis Bavariae Argentea decoratus cet. ordinis medicorum P.T. Decanus// praeclaro et perdocto viro ac domino medico rite approbato// Stephano Szuman// or[iunde]. e Thorn// Colloquio superato, dissertatione inaugurali »*Beitrag zur Lehre von Hämorrhoiden*« summa cum Laude probata typisque mandata Universae Medicinae Doctoris gradum cum omnibus privilegiis atque immunitatibus adnexis die XXIII mensis Decembris MDCXXXIV ex unanimi ordinis medicorum decreto rite contulit in huius rei testimonium hoc publicum diploma sigillis maioribus regiae literarum Universitatis et ordinis medicorum adiectis ordinis eiusdem Decanus atque Rector magnificus ipsi subscripserunt” (podpisy nieczytelne, m.in. rektora Friedricha Muellera i promotora Karla Hessa).

³³ Stefan Szuman, *Beitrag zur Lehre von den Hämorrhoiden*, Verlag Von F. C. W. Vogel, Leipzig 1914, s. 27.

³⁴ Stefan Szuman, *Beitrag zur Lehre von den Hämorrhoiden*, „Deutsche Zeitschrift für Chirurgie”, vol. 132, 1915, Verlag von F. C. W. Vogel 1915, Seite 209–233.

opublikowano wariant tego doktoratu w poczytnym, renomowanym, niemieckim, czasopiśmie naukowym z zakresu chirurgii.

Początek I wojny światowej w życiu S. Szumana związany był zatem z procesem otrzymania uprawnień państwowych do wykonywania zawodu lekarza medycyny w Niemczech oraz z finalizacją uzyskania stopnia naukowego doktora medycyny. Formalne powołanie do armii niemieckiej od 1 sierpnia 1914 r. nie skutkowało natychmiastowym wcieleniem do wojska – został urlopowany na czas potrzebny na zdobycie uprawnień zawodowych i kwalifikacji naukowych. Dopiero wówczas powołano go do wojskowej służby medycznej, zgodnie z wykształceniem.

Nazwiska Szumana nie ma oczywiście w wykazie oficerów armii niemieckiej z 1914 r.³⁵, został oficerem armii niemieckiej (porucznikiem) dopiero w październiku 1915 r. Z lat 1915–1918 *Ranglisten* oficerów niemieckich nie zachowały się.

Niestety nie zachowały się³⁶ listy, notatki pamiętnikowe ani zapiski kalendarzykowe S. Szumana z lat 1914–1916. Przebieg wydarzeń z tego okresu został odtworzony przez autora artykułu z dostępnych zachowanych akt oraz z informacji podanych przez G. Czyżewicz na podstawie odręcznych notatek ojca oraz podpisów zdjęć w rodzinnym albumie fotograficznym³⁷.

Po okresie urlopowania (do przełomu grudnia 1914 r. i stycznia 1915 r.) nadszedł czas rzeczywistej służby w wojsku niemieckim. W styczniu 1915 r. już jako doktor medycyny, S. Szuman pełnił funkcję lekarza – podlekarza (*Unterarzt*) w lazarecie garnizonowym w Toruniu³⁸. W 1923 r. zanotował: „Od 1915 do maja 1919 we wojsku niemieckim”³⁹. „Wyciąg z książeczki stanu służby oficerskiej no 698” (1922) stwierdzał⁴⁰ jednoznacznie, że brał on udział w wojnie „przeciw Rosji” od 1 stycznia 1915 r. do 10 kwietnia 1916 r., w wojnie „przeciwko Francji” od 10 kwietnia 1916 r. do 19 marca 1919 r., i na tym jego pobyt w wojsku niemieckim się skończył. Te daty po-

³⁵ *Rangliste der Königlich Preußischen Armee und des XIII (Königlich Württembergischen) Armeekorps für 1914*, Redaktion: Kriegsministerium und Geheime Kriegs-Kanzlei, Berlin [1915], s. 924.

³⁶ G. Czyżewicz, „Opowiadania rodzinne...”, s. 117.

³⁷ *Ibidem*, s. 118.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ AUJ,teczka osobowa Stefana Szumana, sygn. S II 619. Pismo Stefana Szumana z dnia 1 września 1923 r. do Przewodniczącego Komisji Weryfikacyjnej Kuratorium Okręgu Szkolnego Poznańskiego. Data majowa 1919 r. jest nieudokumentowana.

⁴⁰ AUJ,teczka osobowa Stefana Szumana, sygn. S II 619.

twierdził w podanym wyżej wypisie z książeczki stanu służby porucznik J. Krupiński, zastępca komendanta w Poznaniu 8 września 1922 r.

Przyjąc zatem należy, że albo nastąpiła pomyłka w poświadczeniu końcowej daty służby S. Szumana w wojsku niemieckim i mowa o dacie 19 maja 1919 r., albo pomyłka ta nie nastąpiła i wtedy mowa o dacie końcowej 19 marca 1919 r. Za każdą z tych opcji przemawiają jakieś argumenty. Moim zdaniem hipoteza druga jest prawdopodobniejsza, bowiem opiera się na wojskowym dokumencie pochodzącym z epoki, a nie na wspomnieniach uczonego i jego zawodnej pamięci.

Takie są ogólne ramy pełnienia przez S. Szumana służby medycznej w wojsku niemieckim (1914–1919). Poniżej podjęto próbę ustalenia, na ile było to obecnie możliwe, szczegółowego (rzeczywistego lub miejscami tylko hipotetycznego) przebiegu tej służby.

W lutym i marcu 1915 r. S. Szuman był lekarzem 15. Pułku Artylerii „w polu” koło Lipna (ówcześnie na Mazowszu) oraz Nieszawy na Kujawach. Od kwietnia do lipca 1915 r. pełnił służbę w kompanii saperów koło Pułtuska⁴¹. Od sierpnia do października 1915 r. był lekarzem garnizonowym w Płocku⁴². Według obliczeń Kuratorium Okręgu Szkolnego Poznańskiego „Czas służby, policzonej do wysługi lat liczy się zatem od 25.8.1915”⁴³ w świetle przepisów II RP⁴⁴. Oznaczać to więc może, że lekarzem garnizonowym w Płocku był od 25 sierpnia 1915 r. do października 1915 r.

Awans na oficera⁴⁵ nastąpił później, w 1915 r. Zapis z jego książeczki wojskowej jest jasny: „Służył w armji niemieckiej w stopniu szeregowego od VIII.1914 do IX.1915. W stopniu oficera od X.1915 do III.1919”⁴⁶.

⁴¹ G. Czyżewicz, „Opowiadania rodzinne...”, s. 118.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ AUJ,teczka osobowa Stefana Szumana, sygn. S II 619. Pismo z 30 listopada 1923 r.

⁴⁴ Por. *Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 16 stycznia 1925 r. o wykazach stanu służby urzędników i niższych funkcjonarjuszów państwowych*, Dz.U.R.P. 1925 nr 11 poz. 81, załącznik. Tamże Punkt XI. Służba wojskowa 1) przed wstąpieniem do służby państwowej polskiej. Podawano tam charakter służby (normalna służba obowiązkowa, dobrowolna, wskutek mobilizacji lub wojny), czas jej pełnienia (ilość lat, miesięcy), stopień wojskowy w chwili ukończenia służby oraz ilość czasu zaliczonego do wysługi emerytalnej.

⁴⁵ AUJ,teczka osobowa Stefana Szumana, sygn. S II 619. Wypis z książeczki wojskowej sporządzony i potwierdzony 28 lutego 1933 r. przez sekretarza Uniwersytetu Jagiellońskiego.

⁴⁶ AUJ,teczka osobowa Stefana Szumana, sygn. S II 619.

W październiku 1915 r. awansował więc na oficera⁴⁷. W tym kontekście oczywiste jest, że data październikowa 1915 r. to czas powołania go na stopień podporucznika (*Fähnrich*), czyli był to jego pierwszy awans oficerski. Nie są znane z dostępnych źródeł daty awansowania go na dwa kolejne stopnie oficerskie – porucznika (*Leutnant*) i kapitana (*Hauptmann*). W stopniu oficera niemieckiego pozostawał od października 1915 r. do 19 marca 1919 r. W ww. okresie był m.in. oficerem sanitarnym wojska niemieckiego w służbie czynnej na froncie wschodnim (do 10 kwietnia 1916 r.), a następnie (po 10 kwietnia 1916 r. do grudnia 1917 r.) na froncie zachodnim⁴⁸.

Znany jest tylko początkowy przydział S. Szumana do niemieckiej jednostki wojskowej – w lutym 1915 r. służył on w 15. Pułku Artylerii. Jednak szlak bojowy tego pułku wcale nie musi się pokrywać z miejscami pobytu S. Szumana, nie wiadomo bowiem, czy i kiedy ów przydział początkowy w jego przypadku został zmieniony. Z zachowanych notatek profesora z tego czasu wynika tylko tyle, że w okresie od 1915 r. do 1916 r. znajdował się na Kujawach lub okresowo na Mazowszu (Lipno, Nieszawa, k. Pułtuska, Płock). Zdecydowana różnica pomiędzy tymi informacjami a ówczesnym przebiegiem szlaku bojowego 15. Pułku Artylerii (1915–1916: tereny obecnej Litwy i Białorusi) stawiają pod znakiem zapytania ciągly przydział Szumana w tym okresie do tej samej jednostki wojskowej. Może to pośrednio świadczyć o przeniesieniu do innej jednostki lub oddelegowaniu do innych zadań na zapleczu frontu. Oto szlak bojowy 15. Pułku Artylerii (całkowicie różny niż ten Szumana):

04.02.1915 – 22.02.1915: walka zimowa na Mazurach;

23.02.1915 – 06.03.1915: bitwa nad Bobrem;

09.03.1915 – 12.03.1915: bitwa koło Sejna;

25.03.1915 – 30.03.1915: bitwa koło Krasnopola i Krasnego;

31.03.1915 – 20.07.1915: walki pozycyjne pomiędzy Augustowem, Mariampolem i Pilwizskami;

21.07.1915 – 07.08.1915: walki nad Jesią i koło Wejwerów;

08.08.1915 – 18.08.1915: oblężenie Kowna;

19.08.1915 – 08.09.1915: bitwa nad Niemnem;

09.09.1915 – 02.10.1915: walka koło Wilna;

⁴⁷ AUJ,teczka osobowa Stefana Szumana, sygn. S II 619. Wypis poświadczony z księżeczki wojskowej, sporządzony i potwierdzony 28 lutego 1933 r. przez sekretarza Uniwersytetu Jagiellońskiego.

⁴⁸ AUJ,teczka osobowa Stefana Szumana, sygn. S II 619.

03.10.1915 – 12.07.1917: walki pozycyjne między Krewem, Smorgonem, jeziorem Narocz a Twereczem;

18.03.1916 – 27.03.1916: walka koło Postaw;

18.03.1916 – 30.04.1916: walki nad jeziorem Narocz⁴⁹.

Jak widać, walki tej jednostki toczyły się początkowo na terenie Mazur i Podlasia, następnie na obszarze obecnych terenów Litwy i Białorusi. Nie twierdzę wcale, że S. Szuman uczestniczył w wymienionych bitwach i że nadal cały czas miał przydział do 15. Pułku Artylerii. Przydział ten wszak mógł być dla niego w każdej chwili zmieniony. S. Szuman na pewno nie podążał wraz z zapleczem sanitarnym zaraz za tą jednostką artyleryjską, ponieważ nie przemieszczał się wraz z nią stopniowo za frontem. Jednostka, w której służył, stacjonowała na ogół z dala od frontu niemiecko-rosyjskiego. Z notatek Szumana w kalendarzyku wynika bowiem, że od listopada 1915 r. do marca 1916 r. – w jego przypadku miała miejsce „kompania sanitarna w polu”, tj. stacjonował (brak pełnych danych, wymienia tylko trzy miejscowości, niechronologicznie) w trzech dworach ziemiańskich: Kijaszkowo i Lubin, ówczasie w pow. lipniańskim (lipnowskim) oraz Ciepień (ówczasie: Ciepeń) w pow. rypińskim, czyli – jak to określiła G. Czyżewicz – na „bliskim froncie północno-wschodnim”⁵⁰. A to przeczy całkowicie przedstawionemu wyżej szlakowi 15. Pułku Artylerii przebywającego w tym samym czasie nie terenach obecnej Litwy i Białorusi.

Zachowała się też niedatowana notka Szumana mówiąca o tym, że kwaterował we wsi Biała (pow. płocki, gm. Brwilno, nad rzeką Wierzbicą, Mazowsze) oraz w chatach nad rzeką Wisłą (bez podania nazwy miejscowości). W Białej przebywał albo między październikiem 1915 r. a początkiem 1916 r., albo na początku 1915 r., tj. jeszcze przed pobytem na Mazowszu w Lipnie, Nieszawie, koło Pułtuska i w Płocku⁵¹.

Na podstawie dostępnych dokumentów nie da się ustalić precyzyjnych dat pobytu Szumana w jakichkolwiek miejscowościach przez okres około pół roku (od października 1915 r. do 10 kwietnia 1916 r.) w wojnie „przeciw Rosji”, dlatego posługuję się tu hipotezami odnośnie do czasu jego przebywania w określonym rejonie.

⁴⁹ Według 42. *Division (Alte Armee)*: [http://wiki-de.genealogy.net/42._Division_\(Alte_Armee\)](http://wiki-de.genealogy.net/42._Division_(Alte_Armee)) (odczyt z 03.11.2014).

⁵⁰ G. Czyżewicz, „Opowiadania rodzinne...”, s. 118. Mowa tu o marcu 1916 r., a nie o marcu 1917 r., jak zapewne omyłkowo napisała G. Czyżewicz.

⁵¹ *Ibidem*.

Zdaniem G. Czyżewicz uczony w 1916 r. (należy dookreślić: jeśli tak, to zapewne pomiędzy styczniem a 10 kwietnia tegoż roku) przebywał na froncie południowo-wschodnim na Wołyniu. Dowodzą tego, jej zdaniem, zachowane i podpisane fotografie wykonane ręką S. Szumana, przedstawiające drewniane cerkiewki (cerkwie) w miejscowościach określonych jako „Drohobycz”, „Hurnic”, „Knihinice” i „Moszkowice” oraz ludność miasteczek żydowskich (postaci Żydów) i wsi ruskich (ludność ruska w strojach ludowych). Zdjęcia te wykonywał i opisywał Szuman osobiście (znajdują się w prywatnych zbiorach rodzinnych). Według komentarza G. Czyżewicz do owych zdjęć i notki – ojciec „nawet w warunkach wojennych nie przestał patrzeć na świat oczyma artysty”. O ile Drohobycz, miasto powiatowe, jest tu w sposób oczywisty rozpoznawalne, o tyle identyfikacja pozostałych trzech miejscowości nastęrcza pewne trudności⁵². Poniższa precyzyjna ich identyfikacja i lokalizacja w konkretnym powiecie w ramach niemiecko-rosyjskiego frontu „południowo-wschodniego” na Wołyniu uwzględnia jego ówczesny realny zasięg na przełomie 1915/1916, który wtedy ustabilizował się maksymalnie na wschodzie mniej więcej w linii Pińsk – Dubno – Tarnopol – Czerniowce. Moim zdaniem chodzi o następujące miejscowości posiadające cerkwie, związane z ówczesnym pobylem S. Szumana na Wołyniu:

- „Hurnic” to są Hurnie (albo Hornie, rus. Hirnie, tj. Hirne, pow. stryjski)⁵³;
- „Knihinice” to najprawdopodobniej Kniehynice (rus. Knihynice, tj. Knihinice, pow. rucecki, okolice Samboru, lwowskie)⁵⁴ albo Knihinice, (rus. Knihiniče lub Knihiniče, miasteczko, pow. rohatyński, okolice Stanisławowa)⁵⁵;

⁵² Nazwy „Hurnic” i „Knihinice” lub ich warianty w ogóle nie pojawiają się w dokładnie takim brzmieniu w *Słowniku Geograficznym Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. Zatem albo S. Szuman je błędnie lub niedokładnie zanotował (np. fonetycznie, ze słuchu) podczas opisu fotografii, albo G. Czyżewicz niedokładnie te zapisy odczytała i przepisała, stąd pojawiły się literówki (jej ojciec miał trudny do odczytania charakter pisma), albo są to lokalne, ruskie (ukraińskie) warianty nazewnicze wsi znanych pod innymi polskimi nazwami. Można próbować zatem utożsamiać ww. nazwy (ich oboczności, warianty) z nazwami znanych miejscowości występujących w ww. słowniku.

⁵³ *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, pod red. Filipa Sulimierskiego, Bronisława Chlebowskiego, Władysława Walewskiego, Warszawa 1882, t. III, s. 221.

⁵⁴ *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego...*, Warszawa 1883, t. IV, s. 198.

⁵⁵ *Ibidem*, s. 197–198.

- „Moszkowice” to zapewne Moszkowce (rus. Moszkiwcz, Moškivči, pow. kałuski, okolice Stanisławowa)⁵⁶.

Pobyt Szumana w wymienionych miejscowościach w okresie pomiędzy styczniem 1916 r. a 10 kwietnia 1916 r. nie budzi wątpliwości dzięki wskazanym okolicznościom. Na pewno przebywał on „w Galicji”, bo odnosił się do niej także bezpośrednio z nazwy w późniejszym liście⁵⁷ (por. niżej), porównując jakość wojskowych kwater galicyjskich i niemieckich (na korzyść tych pierwszych). Hipotezy co do dat⁵⁸ należałoby jednak dodatkowo zweryfikować i próbować ustalić bardziej szczegółowo, porównując je ze szlakiem bojowym ówczesnych jednostek armii niemieckiej z tego samego czasu w tym rejonie Wołynia (Galicji).

Według jedyne go ocalałego listu z okresu 1914–1916, autorstwa jego siostry Wandy Szuman (maj 1916), profesor przysłał do Torunia w paczce skrzypce oraz kilim⁵⁹ (zapewne wschodni), co dowodzi zainteresowań sztuką nawet w czasie wojny. Nie należy przez to rozumieć w żadnym wypadku, że w maju 1916 r. Szuman był jeszcze na froncie południowo-wschodnim, lecz tylko tyle, że siostra poinformowała listownie o fakcie odebrania paczki. Mógł wszak nadać ją z Wołynia przed 10 kwietnia 1916 r. Zważywszy na warunki wojenne, przesyłka mogła iść cały miesiąc, zanim dotarła do cywilnej adresatki w Toruniu w maju (albo przed majem, jeszcze w kwietniu, lecz W. Szuman poinformowała o tym fakcie z opóźnieniem dopiero w maju 1916 r.). Nie zachodzi zatem sprzeczność pomiędzy twierdzeniem, że Szuman od października do grudnia 1915 r. przebywał na Kujawach i czasowo na Mazowszu a innym twierdzeniem, że od stycznia do 10 kwietnia 1916 r. przebywał on na Wołyniu oraz że po 10 kwietnia udał się na front zachodni, tj. niemiecko-francuski.

Datę końcową pobytu na froncie wschodnim, tj. skierowanym przeciw ówczesnej Rosji carskiej, można ustalić precyzyjnie na podstawie wspomnianego wcześniej, uwierzytelnionego „Wypisu z książeczki stanu służ-

⁵⁶ *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego...*, Warszawa 1885, t. VI, s. 730–731.

⁵⁷ G. Czyżewicz, „Opowiadania rodzinne...”, s. 120.

⁵⁸ Nie można także wykluczyć ewentualnej pomyłki S. Szumana, który mógł datować fotografie *ex post* i pomylić się co do roku ich wykonania (1916). Szuman mylił się wielokrotnie co do swojego własnego życiorysu, nie miał pamięci do dat. Hipotezy dotyczące datacji pobytu uczonego w tym czasie w poszczególnych miejscowościach są zatem wielorako uwarunkowane.

⁵⁹ G. Czyżewicz, „Opowiadania rodzinne...”, s. 117–118.

by nr 698”, według którego do 10 kwietnia 1916 r. S. Szuman brał udział w wojnie „przeciw Rosji”, zaś od 10 kwietnia 1916 r., w wojnie „przeciw Francji”⁶⁰. Dzień 10 kwietnia 1916 r. byłby orientacyjną, ostateczną datą transportu (pociągiem) ze wschodu na zachód, co zapewne nie odbyło się w ciągu jednego dnia (jednej doby) z uwagi na odległość kilku tysięcy kilometrów dzielących Wołyń i północno-wschodnią Francję. Brak dostępnych źródeł uniemożliwia obecnie bliższe odtworzenie czasu i trasy jego podróży pomiędzy frontami. Z dużym prawdopodobieństwem można zakładać, że Szuman przemieszczający się z macierzystą jednostką wojskową armii niemieckiej ze wschodu na zachód jechał najkrótszą i najprostszą drogą kolejową przez Lwów – Rzeszów – Kraków – Katowice – Opole – Wrocław – Drezno – Lipsk itd. Po 10 kwietnia 1916 r. znalazł się jako lekarz na froncie zachodnim (niemiecko-francuskim) lub na jego bezpośrednim zapleczu.

W dokumentacji rodzinnej Szumanów nie ma informacji o nazwach miejscowości, w których znalazł się uczoney po 10 kwietnia 1916 r. na początku kampanii wojennej na froncie zachodnim w północno-wschodniej Francji. Zakładając, że miał przydział do 87. Rezerwowego Pułku Piechoty z Nassau z 21. Dywizji Piechoty – taka informacja dotycząca jego przydziału w ramach frontu zachodniego się zachowała – z dużym prawdopodobieństwem można twierdzić, że jego szlak wojenny w tym okresie (z przerwą na urlop w Toruniu na przełomie 1916/1917), pokrywając się ze szlakiem bojowym 21. Dywizji Piechoty w okresie od kwietnia 1916 r. do grudnia 1917 r., wyglądał następująco:

29.04.1916 – 10.09.1916 – walki nad Aisną;

13.09.1916 – 04.10.1916 – walka nad Sommą;

04.10.1916 – 08.11.1916 – walki pozycyjne między Maas i Mozela;

12.11.1916 – 26.11.1916 – walka nad Sommą;

27.11.1916 – 20.02.1917 – walki pozycyjne nad Sommą⁶¹.

O urlopie wiemy z zachowanej pocztówki do siostry Wandy (z 7 stycznia 1917 r.), z której wynika, że 6 stycznia podążał już pociągiem na front zachodni. Z drogi pisał: „Tu kwatery jeszcze gorsze niż w Galicji, chociaż to jeszcze Niemcy!”⁶². Ponadto zachował się kalendarz kieszonkowy oraz

⁶⁰ AUJ, teczka osobowa Stefana Szumana, sygn. S II 619.

⁶¹ Według: [http://de.wikipedia.org/wiki/21._Division_\(Deutsches_Kaiserreich\)](http://de.wikipedia.org/wiki/21._Division_(Deutsches_Kaiserreich)) (dostęp: 03.11.2014).

⁶² *Ibidem*.

kilka listów S. Szumana, które nieco przybliżają jego frontowe losy w tym czasie.

W połowie marca 1917 r. uczony był już w Saarburgu (w Zagłębiu Saary). Na front francuski dotarł w drugiej połowie marca 1917 r. W kwietniu 1917 r. przebywał w okolicach Laonu we Francji (w kalendarzyku zachowała się lakoniczna notatka o walkach)⁶³. Korespondowałoby to ze szlakiem bojowym 87. Rezerwowego Pułku Piechoty z Nassau (walki w Departamencie Aisne, w którym leży Laon) w tym czasie:

20.02.1917 – 05.04.1917 – walki pozycyjne nad Aisną;

06.04.1917 – 24.04.1917 – podwójna walka nad Aisną i w Szampanii;

29.04.1917 – 08.05.1917 – walki pozycyjne w Szampanii⁶⁴.

Na front zachodni dotarł list od starszej siostry uczonego Marii Szuman (Marii Plecińskiej), datowany na dzień 15 kwietnia 1917 r. (błędnie datowany przez G. Czyżewicz na 15 czerwca 1917 r.), w którym pisze ona o pedagogicznym powołaniu profesora (list S. Szumana, na który odpowiada siostra, nie zachował się):

Że w Tobie jest wiele więcej materiału na estete, pedagoga, ew. profesora medycyny, niż na lekarza praktycznego, i o tem ja wiem doskonale i od bardzo dawna, i przyznam Ci się, że tę, tak wstrętną Ci medycynę praktyczną uważałam zawsze tylko za jedną etapę do Twego dalszego rozwoju (...) // Mam mocne przekonanie, że Ty, chcąc nie chcąc, prędzej czy później profesorem czy nauczycielem się staniesz, ale ten „fach” [lekarza], choć tak niechętnie ukończony, dał Ci wyrobienie wewnętrzne, niezależność materialną, a sam fakt, że czujesz się czemś skończonym i w każdej pozycji dasz sobie radę, daje Ci poczucie mękości i siły (...). Mówisz mi, chłopcze kochany, że jesteś drzewem bez owocu. A któreż to drzewa na wiosnę owoc rodzą? Idziesz przez świat, siejąc kwiaty Twej duszy wokół, jesteś jak gmach gotycki, strzelający wysokimi wieżycami ku niebu, pełen słońca i światła barwnego, i przytułków cienistych, gdzie każdy dla siebie coś znajdzie (...)⁶⁵.

Jak widać, tocząca się wojna nie przeszkadzała rodzeństwu w podejmowaniu w listach wzniosłych kwestii, poruszaniu tematów duchowych, patrzeniu w przyszłość, była to odskocznia od ówczesnej wojennej rzeczywistości. Na marginesie można dodać, że siostra, porównując go do strzelistego gmachu gotyckiego, miała na myśli jego duchowość, bogactwo wewnętrzne, a nie wzrost – Szuman był raczej niski. Dalej w tym samym liście pisała o jego

⁶³ *Ibidem*, s. 119–120.

⁶⁴ Według: [http://de.wikipedia.org/wiki/21._Division_\(Deutsches_Kaiserreich\)](http://de.wikipedia.org/wiki/21._Division_(Deutsches_Kaiserreich)) (dostęp: 03.11.2014).

⁶⁵ G. Czyżewicz, „Opowiadania rodzinne...”, s. 121.

powołaniu nauczycielskim („złotej nici”). Uważała go za mędrca-praktyka posiadającego talent pedagogiczny, który minął się z powołaniem, studiując medycynę:

Więc czy Ty będziesz się martwić tem, że tę nić złotą posiadasz? // Jeżeli bym Cię pragnęła widzieć nauczycielem, to właśnie dlatego, byś ludzi uczył, że jest szczęście na świecie, byle nie iść weń z jakimś naprzód utworzonym szematem [schematem] (...), potępiając od razu wszystko, co się nie da weń wcisnąć. Kto się ze światem nie pogodzi, z tym się i świat nigdy nie pogodzi, tę mądrość [praktycznego pogodzenia się ze światem], którą ja posiadam, niestety tylko w teorii, chciałabym bardzo, żeby moje dzieci posiadały kiedyś w praktyce, tak jak Ty⁶⁶.

Z zachowanych listów wyłania się również obraz dnia codziennego na froncie. W maju 1917 r. S. Szuman uczestniczył w niemiecko-francuskiej wojnie pozycyjnej, przebywał, jak relacjonował w liście 6 maja 1917 r. do siostry Wandy, „w lesie” (było to zapewne gdzieś w Szampanii, gdzie walczył wtedy 87. Pułk Rezerwowy z Nassau):

8 metrów pod ziemią w rodzaju korytarza, gdzie dla nas 8 oficerów są [jest] przy ścianie rodzaj łóżek. Kilka świeczek zapalonych, zimno jak w lodowni, wszyscy czytają, piszą, studiują karty, bardzo malowniczy obraz. (...) Telefon gra od czasu do czasu godzinami, czasem łopot jednostajny artylerii lub nagły, krótki świst i huk, potem fala powietrza uderza w dół. Mam też kilka książek z pobliskiej rozstrzelanej wioski. Skoro jest coś do studiowania, to jestem zawsze kontent i odżywam na dobre. W ogóle w domu wystawia [przedstawia] się sobie te rzeczy o wiele gorsze, niż są (...)⁶⁷.

Następnie, również w maju 1917 r., znalazł się w okolicach niewielkiej wsi o nazwie Saint-Eugène w departamencie Aisne w regionie pikardyjskim w północnej Francji w pobliżu Laonu, gdzie odnotował walki, a ponadto uczestniczył w pogrzebie żołnierskim w Laonie⁶⁸.

Pomiędzy 10 maja a 22 października 1917 r. miejsca pobytu S. Szumana i 87. Rezerwowego Pułku Piechoty wyraźnie się różnią. W tym czasie pułk

⁶⁶ *Ibidem*, s. 122.

⁶⁷ *Ibidem*, s. 123.

⁶⁸ *Ibidem*. „St. Gleine” – jak odczytała błędnie G. Czyżewicz. Należy zauważyć, że nastąpiła tu ewidentna pomyłka w prawidłowym odczycie nazwy francuskiej miejscowości z mało czytelnego rękopisu. Moim zdaniem, mowa o niewielkiej wsi o nazwie Saint-Eugène (Święty Eugeniusz), która leży w departamencie Aisne w regionie pikardyjskim w północnej Francji w pobliżu Laonu. Miejscowość „St. Gleine” nie istnieje.

ten wraz z 21. Dywizją Piechoty został przerzucony na front wschodni⁶⁹, natomiast S. Szuman, jak wynika z jego książeczki wojskowej, nie uczestniczył w 1917 r. w walkach na froncie wschodnim. Wiadomo, że w ostatnich dniach maja 1917 r. był chory (miał gorączkę) i przebywał w lazarecie⁷⁰ na froncie zachodnim. Być może choroba uniemożliwiła mu wyjazd na front wschodni z macierzystą jednostką. W czerwcu 1917 r. przebywał na urlopie w Toruniu. Po powrocie z urlopu do jednostki wojskowej, której nazwa nie jest znana (zapewne było to latem 1917 r.), przez kilka miesięcy przebywał – zdaniem córki – w okolicach „w pozycji przy Cornillet” (to oznacza walki pozycyjne oraz polowania na zające i kuropatwy i budowę kasyna w lesie). Mowa tu oczywiście o Mont Cornillet w Szampanii, czyli wzgórzu w masywie Moronvilliers na wschód od Reims, w gminie Prosnes nad rzeką Marną, gdzie nieco wcześniej toczyły się intensywne walki (od kwietnia do 20 maja 1917 r.), znane pod nazwą bitwy nad Marną. Użyto tam m.in. gazu musztardowego przeciwko wojskom niemieckim, ukrytym w systemie podziemnych korytarzy (tzw. galerii) w masywie Mont Cornillet. Szuman znalazł się tam po urlopie czerwcowym już po owej bitwie i trwał na ww. pozycjach zapewne od czerwca do września (?) 1917 r.

W październiku 1917 r. uczynił wypad do Belgii (był w Brukseli jako niemiecki oficer)⁷¹. Po powrocie nadal przebywał w Laon w okupowanej przez Niemców Francji, gdzie wojsko niemieckie stacjonowało w gotyckiej świątyni. Z jej wysokiej wieży S. Szuman fotografował Laon (zachowane fotografie w posiadaniu rodziny).

Jak wynika z lakonicznej wzmianki profesora, w listopadzie 1917 r. przebywał on ponownie w Belgii w St. Blaise oraz w Gandawie (Gent, Ghent)⁷². Ta pierwsza skrócona nazwa oznacza miejscowość Boucle-Saint-Blaise (holenderskie: Sint-Blasius-Boekel) koło flamandzkiego Zwalm w rejonie Audenarde (hol. Oudenaarde) we Flandrii Wschodniej.

⁶⁹ Por.: [http://de.wikipedia.org/wiki/21._Division_\(Deutsches_Kaiserreich\)](http://de.wikipedia.org/wiki/21._Division_(Deutsches_Kaiserreich)) (dostęp: 03.11.2014) oraz http://de.wikipedia.org/wiki/1._Nassauisches_Infanterie-Regiment_Nr._87 (dostęp: 03.11.2014). Mowa zatem o Reserve-Infanterie-Regiment Nr. 87 (Rezerwowym Pułku Piechoty nr 87).

⁷⁰ G. Czyżewicz, „Opowiadania rodzinne...”, s. 124.

⁷¹ *Ibidem*.

⁷² *Ibidem*.

Jesienią 1917 r. (brak precyzyjnej daty) uczestniczył w walkach nad Sommą (Somme) na północ od Laon⁷³. Przebywał (daty nieustalone, prawdopodobnie w listopadzie 1917 r.) w Becquincourt (właśc. Dompierre-Becquincourt) w Departamencie Somma, a ponadto w Marquion w Departamencie Pas-de-Calais (w okolicach starć na pograniczu Francji i Belgii)⁷⁴. W liście bez daty (zachowany odpis W. Szuman), pochodzącym prawdopodobnie z jesieni 1917 r., S. Szuman relacjonował:

Było oczywiście gorzej niż nad Som[m]ą. Pierwszą godzinę, jak byłem w granatach, (...) myślałem o wieczności (...). Trzymałem jednak w ręku aparat fot[ograficzny] i myślałem, jak już [tu jestem], to przynajmniej kilka ciekawych zdjęć z [wybuchów] granatów [zrobię], co też na bliską odległość mi się udało. (...) Potem zdybałem regiment mój, który właśnie szedł do szturm. (...) W nocy urządziłem mały plac opatrunkowy w małym zagaju, z 2 km za frontem. Rano miałem patrol i musiałem iść po jasnym słońcu wyszukać miejsca, gdzie byli ranni na froncie. I to w moim jasnoniebieskim płaszczu oficerskim, a rowów żadnych. Tylko żołnierstwo na gołym polu (...) tak doszedłem między trupami ludzi i koni, po ziemi poranej lejami (...). Po powrocie opatrywałem. Dzień i noc, całe te dni. (...) W nocy, przechodząc przez pole, znalazłem hełm stalowy po jakimś poległym i teraz chodzę w tym ubiorze na froncie, bo to bardzo przydatna rzecz i każdy powinien mieć⁷⁵.

I dalej w tym samym liście pisał o swoich odczuciach, przemyśleniach w obliczu możliwej w każdej chwili śmierci:

Jednej nocy było słycać krzyk rannego w polu. Poszedłem z tragarzami i przyniosłem go, a naokoło nas to cisza, to syk granatów i świszczanie (...). Naturalnie, że może mnie trafić. W takim wypadku skończę życie właśnie na czas. Moje [życie] było bardzo ładne. A co tu jeszcze wiele na świecie robić użytecznego, to nie bardzo wiem – prawdopodobnie jednak mnie nie trafi los i w tym wypadku jeszcze nieraz będę Ci dokuczał (...)// Proszę o cukierki. Osobiście tej awantury [wojny] tak źle nie odczuwam. Mam dobre nerwy (...). Nawet czytałem spokojnie książki o estetyce⁷⁶.

28 listopada 1917 r. przebywał w Raillencourt-Sainte-OLle w rejonie Cambrai w regionie Nord-Pas-de-Calais w Departamencie Nord na pograni-

⁷³ *Ibidem*, s. 125. Por. też s. 125 przypis gwiazdkowy*.

⁷⁴ *Ibidem*, s. 124. G. Czyżewicz podała tu błędną nazwę miejscowości: Buiquincourt, zamiast prawidłowej: Becquincourt.

⁷⁵ *Ibidem*, s. 125.

⁷⁶ *Ibidem*, s. 126.

czu Francji i Belgii⁷⁷, a następnie 30 listopada 1917 r. w jednostce wojskowej R. J. 87⁷⁸, bez podania miejsca pobytu. Skrót „R. J. 87” oznacza, jak już wspomniano, najprawdopodobniej niemiecki 87. Rezerwowy Pułk Piechoty z Nassau (Reserve-Infanterie-Regiment Nr. 87), przydzielony do składu 21. Dywizji Piechoty, która od 22 października 1917 r. toczyła walki pozycyjne koło Reims⁷⁹ w Szampanii-Ardenach w Departamencie Marny. Szuman wzmiankował w jednym z cytowanych wyżej listów z jesieni 1917 r. o swoim „regimencie” (pułku), nie wymieniając jednak jego nazwy ani numeru.

Po kilkunastu latach (ok. 1932 r.) w drugim „Curriculum vitae” profesor napisał o tym okresie następująco: „Wzięto mnie jako lekarza na front. Tu w 1917 zostałem ciężko ranny”⁸⁰. 30 listopada 1917 r. został ciężko ranny w nogę⁸¹ w słynnej bitwie koło miasta Cambrai⁸² (starorzymskim Camera-cum) w północnej Francji w departamencie Nord-Pas-de-Calais. Tu wcześniej 15 września 1917 r. Anglicy po raz pierwszy w historii użyli kilkuset czołgów. Podczas ciężkich walk jesienią 1917 r. nad Sommą zginęło ok. 800 tysięcy Francuzów i Brytyjczyków oraz około 540 tysięcy Niemców.

Jak relacjonowała na podstawie opowiadań ojca G. Czyżewicz – S. Szuman po zranieniu przeżył „noc w niebie”, przebywając „w malignie, na pograniczu życia i śmierci”⁸³. 1 grudnia 1917 r. przewieziono go powozem do Bouchain (koło Cambrai), miejscowości leżącej także w departamencie Nord-Pas-de-Calais, gdzie przeszedł pierwszą operację nogi, a następnie został odtransportowany w gorączce do Akwizgranu (Aachen), gdzie poddano go drugiej operacji⁸⁴.

Miejscowość Bouchain od Cambrai dzieli w linii prostej odległość ok. trzynastu kilometrów. W tym rejonie S. Szuman został ranny. Nie sposób podać precyzyjnie miejsca (nazwy miejscowości), gdzie się to zdarzyło. Ze szczątkowego zapisu i przytaczanego wyżej kontekstu dotyczącego udziału Szumana w bitwie pod Cambrai z końcem listopada 1917 r. można wniosko-

⁷⁷ *Ibidem*. G. Czyżewicz błędnie podała nazwę tej miejscowości jako „Stollen”. Miejscowości o tej nazwie nie ma w tamtym rejonie ani we Francji, ani w Belgii.

⁷⁸ *Ibidem*, s. 126.

⁷⁹ Według: [http://de.wikipedia.org/wiki/21._Division_\(Deutsches_Kaiserreich\)](http://de.wikipedia.org/wiki/21._Division_(Deutsches_Kaiserreich)) (dostęp: 03.11.2014).

⁸⁰ AUJ,teczka osobowa Stefana Szumana, sygn. S II 619.

⁸¹ G. Czyżewicz, „Opowiadania rodzinne...”, s. 126.

⁸² AUJ,teczka osobowa Stefana Szumana, sygn. S II 619.

⁸³ G. Czyżewicz, „Opowiadania rodzinne...”, s. 127.

⁸⁴ *Ibidem*.

wać, że rzecz miała miejsce w obszarze wyznaczonym mniej więcej wierzchołkami trójkąta utworzonego z miejscowości: Raillencourt-Sainte-olle na zachodzie, Cambrai na południu i Bouchain na północnym wschodzie. Z rozmieszczenia wojsk niemieckich można przypuszczać, że było to bliżej linii frontu od strony Bouchain, skoro ranny został odwieziony powozem do niemieckiego szpitala polowego znajdującego się w tej miejscowości na bezpośrednim zapleczu frontu. Z oczywistych względów nie ma relacji na temat trasy przewożenia półprzytomnego Szumana z Bouchain w północnej Francji do niemieckiego Akwizgranu w Północnej Nadrenii-Westfalii, ale zapewne odbyło się to poprzez teren okupowanej Belgii, możliwie najkrótszą drogą. Po owej krytycznej nocy z 30 listopada na 1 grudnia 1917 r. siostra Wanda w liście datowanym na 17 grudnia 1917 r. pisała następująco:

Dzięki Bogu, że Ci teraz lepiej, modłę się, żebyś nigdy w życiu drugiej takiej nocy nie przechodził, jak ta 30-tego. (...) Przesyłam Ci opłatek, (...) całuję Cię w czoło i życzę, żeby to czoło dużo mądrego i dobrego w życiu wymyśliło, i w oczy, żeby się w życiu dużo bardzo pięknych rzeczy napatrzyły (...)⁸⁵.

Życzenia bożonarodzeniowe wysłane z rodzinnego Torunia z pewnością były ważne dla człowieka, który zmagał się z ciężką raną nogi i przechodził długotrwałą rekonwalescencję, leżąc w szpitalu wojskowym w Akwizgranie. Rana ta (nie wiadomo, której nogi ani której jej części) zmieniła jego ówczesny status – przeniesiono go z frontu zachodniego w głąb kraju.

S. Szuman otrzymał odznaczenie za udział w wojnie w armii niemieckiej – Żelazny Krzyż II klasy (*Eisenkreuz*)⁸⁶. Precyzyjna data przyznania mu odznaczenia nie jest znana, nastąpiło to najprawdopodobniej na przełomie lat 1917 i 1918, w czasie gdy przechodził rekonwalescencję w akwizgrańskim szpitalu wojskowym. Szuman „chorował przez kilka miesięcy. Leżał przez jakiś czas w Akwizgranie, a później został przewieziony do Torunia. Duża, głęboka blizna na nodze pozostała na całe życie”⁸⁷.

Brak informacji o dacie przewiezienia go z Akwizgranu do Torunia. Wnioskować można, że odbyło się to zimą 1918 r. (moim zdaniem przy-

⁸⁵ *Ibidem*.

⁸⁶ AUJ,teczka osobowa Stefana Szumana, sygn. S II 619. Wyciąg z książeczki stanu służby oficerskiej no 698 (Poznań 8.09.1922, prawdziwość wypisu poświadczyl por. J. Krupiński, zastępca komendanta).

⁸⁷ *Ibidem*.

puszczalnie w styczniu lub lutym 1918 r.). Zapewne część zimy i wiosnę 1918 r. spędził⁸⁸ jako rekonwalescent w Toruniu. Przed 8 marca 1918 r. na pewno przebywał już w Toruniu. Kiedy jego stan zdrowia się poprawił, zaczął pracować (do 6 maja 1918 r.) w toruńskiej Klinice Chirurgiczno-Ginekologicznej swego ojca przy Werderstrasse 2. W tym czasie Klinika obchodziła 25-lecie istnienia, o czym poinformowała na stronie tytułowej 8 marca 1918 r. „Gazeta Toruńska” w tekście pt. *Srebrny jubileusz kliniki Dr Leona Szumana w Toruniu*:

Klinika p. dr Szumana cieszy się zasłużoną sławą (...). W ogóle dom państwa Szumanów dobrym przyświeca przykładem, jak pracować należy dla społeczeństwa. Oby wśród inteligencji naszej jak najwięcej znalazł naśladowców⁸⁹.

Prawdopodobnie w latach 1917 i 1918, podczas wojennych pobytów na urlopie w Toruniu, Szuman współpracował z Towarzystwem Śpiewaczym „Lutnia” w tym mieście⁹⁰. Jest to możliwe, gdyż jego ojciec w tym czasie napisał dla chóru „Lutnia” pieśń patriotyczną pt. „Leć, Orle Biały” i należał (honorowo) do zarządu tego polskiego patriotycznego towarzystwa toruńskiego. Ponadto Szuman był utalentowany muzycznie, skoro już podczas przedwojennych studiów medycznych we Wrocławiu i Monachium grywał m.in. na gitarze lub skrzypcach oraz bardzo lubił śpiewać, jak wynika z jego studenckich listów do rodziny.

W służbie Szumana w armii niemieckiej, w której (według dostępnych danych) pozostawał formalnie od 1 sierpnia 1914 r., z początkiem maja 1918 r. zaszła istotna zmiana. 7 maja 1918 r. odkomenderowano go do czynnej służby wojskowej do Hanoweru, jak wynika z poświadczenia nadlekarza (*Oberarzt*) sztabowego dr. Wegnera (z 9 grudnia 1918 r.), do pracy lekarskiej w Szpitalu Wojskowym, gdzie pracował aż do 9 grudnia 1918 r.⁹¹ G. Czyżewicz napisała (błędnie), że ojciec w cytadeli wojskowej w szpitalu w Hanowerze pełnił funkcję chirurga jako starszy lekarz (*Oberarzt*) aż do listopada 1918 r.⁹², co, jak widać, nie jest prawdą. S. Szuman podawał, że w Hanowe-

⁸⁸ G. Czyżewicz, „Opowiadania rodzinne...”, s. 128.

⁸⁹ *Ibidem*.

⁹⁰ *Ibidem*, s. 131.

⁹¹ AUJ,teczka osobowa Stefana Szumana, sygn. S II 619. Pismo z 30 listopada 1923 r. (załącznik).

⁹² G. Czyżewicz, „Opowiadania rodzinne...”, s. 128.

rze odbywał „specjalizację w chirurgii”⁹³, co świadczy o tym, że pracował na oddziale chirurgicznym hanowerskiego Szpitala Wojskowego⁹⁴.

W Hanowerze przebywał od maja 1918 r. do grudnia 1918 r. W tym czasie chodził na koncerty, do kina mieszczącego się w ogrodzie na dachu, grał w domu na skrzypcach oraz napisał pracę z estetyki⁹⁵. Był wtedy kawalerem, miał 29 lat. W okresie hanowerskim na przełomie lata i jesieni 1918 r. przeżył „swoją pierwszą dojrzałą, wielką miłość” do mężatki, Niemki o imieniu Käthe, żony niemieckiego oficera, pielęgniarki w wojskowym lazarecie, która – jak zrelacjonowała to G. Czyżewicz na podstawie opowiadań ojca – „postawiła go na nogi» i pozwoliła mu uwierzyć w siebie i we własną wartość”. Zdaniem G. Czyżewicz „było to kilka miesięcy uczuć bardzo gwałtownych i głębokich”, na co przytaczała dowód w postaci notatek ojca: „Rozłączenie. Pożegnanie. Sam. Powrót. Powitanie. Rozpacz. Spokój. Prawda. Oczekiwanie. Decyzja. Wyjazd. Smutki. Listy”⁹⁶.

Po 9 grudnia 1918 r. (a nie w listopadzie 1918 r. jak napisała G. Czyżewicz, ani też „W r. 1919”⁹⁷, jak po latach mylnie napisał uczonego o sobie), S. Szuman powrócił do jeszcze pozostającego pod administracją niemiecką Torunia i przebywał nadal formalnie w służbie niemieckiej jako lekarz garnizonowy aż do marca 1919 r.⁹⁸ W 1964 r. napisał: „Do końca 1918 musiałem służyć w armii pruskiej na różnych frontach w charakterze lekarza”⁹⁹. Nie zgadza się to z dokumentami (9 grudnia 1918 r. jest tam datą zakończenia służby w Hanowerze, lecz nie jest datą zakończenia służby w wojsku niemieckim). Okres po 9 grudnia 1918 r. do marca 1919 r. należy w życiu dr. Szumana do bardzo słabo udokumentowanych. Pracował wtedy u swego ojca w klinice, mieszkając w tym samym budynku przy Werderstrasse 2 (obecnie

⁹³ AUJ,teczka osobowa Stefana Szumana, sygn. S II 619. Wykaz stanu służby, 4 stycznia 1926 r.

⁹⁴ Według danych uzyskanych przez autora w Głównym Dolnosaksońskim Archiwum Państwowym w Hanowerze (Niedersächsisches Hauptstaatsarchiv) nie zachowało się ani tam, ani w Miejskim Archiwum w Hanowerze (Stadtarchiv von Hannover) nic na temat S. Szumana.

⁹⁵ G. Czyżewicz, „Opowiadania rodzinne...”, s. 128.

⁹⁶ *Ibidem*.

⁹⁷ AUJ,teczka osobowa Stefana Szumana, sygn. S II 619. „Curriculum vitae”, ok. 1932.

⁹⁸ G. Czyżewicz, „Opowiadania rodzinne...”, s. 129.

⁹⁹ S. Szuman, *Wspomnienia...*, s. 83.

ul. Leona Szumana 2). Potwierdzenie tego faktu znajdujemy w oficjalnym liście jego ojca, który 17 maja 1919 r. poświadczał:

Poświadczam niniejszym, że Dr. Stefan Szuman pracował jako lekarz asystent w klinice mej chirurgiczno-ginekologicznej w Toruniu od 1 stycznia do 17 maja 1919 i że w czasie mej choroby na grypę od połowy marca do końca kwietnia 1919 zupełnie samodzielnie klinikę moją prowadził i operacje większe i mniejsze, które w tym czasie zachodziły, z dobrym skutkiem wykonywał¹⁰⁰.

S. Szuman napisał później (1926), że odbywał w klinice dra Leona Szumana w tym czasie (tj. w 1919 r.) „specjalizację w chirurgii”¹⁰¹. Formalnie był wtedy jeszcze oficerem niemieckim aż do 19 marca 1919 r.¹⁰² Jego siostra Wanda również pracowała wówczas w tejże klinice jako pielęgniarka, opiekunka chorych¹⁰³.

Szuman zaangażował się w konspirację przeciw Niemcom w momencie krytycznym dla niepodległości i suwerenności Polski. W styczniu 1919 r. jako polski podchorąży (jak sam podał) brał udział (w grupie kapitana Wacława Hulewicza) w działalności konspiracyjnej. Jej celem było rozszerzenie Powstania Wielkopolskiego, które wybuchło 27 grudnia 1918 r., na teren Pomorza¹⁰⁴. Planowane powstanie pomorskie pod wodzą Hulewicza ostatecznie się nie rozpoczęło, gdyż Niemcy zdekonspirowali przygotowania z końcem stycznia 1919 r.

Należy zwrócić uwagę na fakt, że na początku 1919 r. S. Szuman, mając jednak niemiecki stopień oficerski kapitana (*Hauptmann*), angażował się w potajemne przygotowania do polskiej akcji wojskowej jako podchorąży, czyli jako podoficer (kandydat na oficera polskiego), stojący w hierarchii szarż wojskowych o wiele stopni niżej niż kapitan, choć formalnie był wtedy niemieckim stopniem (kapitan) wyższy od ówczesnego porucznika (for-

¹⁰⁰ AUJ,teczka osobowa Stefana Szumana, sygn. S II 619. Dokument ten zaopatrzony jest w pieczęć podłużną o treści: „Klinika Chirurgiczno-ginekologiczna / Dr L. Szumana / w Toruniu” i podpis Leona Szumana.

¹⁰¹ AUJ,teczka osobowa Stefana Szumana, sygn. S II 619. Wykaz stanu służby, 4 stycznia 1926.

¹⁰² AUJ,teczka osobowa Stefana Szumana, sygn. S II 619.

¹⁰³ Ibidem.

¹⁰⁴ G. Czyżewicz, „Opowiadania rodzinne...”, s. 129.

malnie – niemieckiego oficera) W. Hulewicza¹⁰⁵, któremu podlegał w tajnej organizacji wojskowej Polaków na Pomorzu.

S. Szuman twierdził (1 stycznia 1926 r.) w „Wykazie stanu służby”, że w armii niemieckiej jako lekarz wojskowy (*Unterarzt* – podlekarz i *Oberarzt* – starszy lekarz) służył 4 lata 8 miesięcy i 26 dni¹⁰⁶. To daje po obliczeniu (tj. dodaniu 4 lat 8 miesięcy 26 dni do daty 1 sierpnia 1914 r.) – datę 26 kwietnia 1919 r., czyli datę pośrednią między datą marcową 1919 r. (19 marca 1919 r. według wypisu z książeczki wojskowej) a datą majową 1919 r., także przez niego podaną w innym miejscu (19 maja 1919 r.), co dodatkowo komplikuje sprawę prawdziwej datacji długości i czasu jego służby w wojsku niemieckim (1914–1919).

Pełna liczba czasu służby Szumana w armii niemieckiej podawana w ww. dokumencie (4 lata, 8 miesięcy i 26 dni) dotyczy zarówno jego służby jako nie-oficera, jak i jako oficera. Ponieważ jednak precyzyjnie początkowa data powołania (mobilizacji) S. Szumana jest znana z dostępnych dokumentów (1 sierpnia 1914 r.), a data końcowa podawana jest na dzień 19 marca 1919 r., to w konsekwencji liczba dni służby nie zgadza się (pomiędzy datami skrajnymi 1914–1919 po obliczeniu otrzymuje się wówczas liczbę 4 lat 7 miesięcy i 19 dni). Istnieje tu zatem pewna niezgodność (różnica 1 miesiąca i 7 dni), którą nie sposób wyjaśnić racjonalnie na podstawie niepełnych danych zachowanych w dostępnych dokumentach i obowiązujących przepisach o stanie służby.

20 maja 1919 r. to data formalnego wstąpienia uczonego do Wojska Polskiego. S. Szuman (jako ochotnik¹⁰⁷) został przyjęty (akta Działu Personalnego nr 31/20¹⁰⁸) do wojska polskiego w stopniu kapitana (otrzymał nomi-

¹⁰⁵ Wacław Hulewicz (1891–1985), inż. rolnik, porucznik armii niemieckiej, pod koniec I wojny i tuż po niej w okresie przed 3 grudnia 1918 r. przebywał w szpitalu wojskowym (czyli w ówczesnej klinice dr. Leona Szumana zamienionej na szpital garnizonowy) w Toruniu po samookaleczeniu, także symulując chorobę. Miał zostać dowódcą planowanego powstania na Pomorzu, dlatego przygotowywał akcję zbrojną w Toruniu. Po zdekonspirowaniu przez Niemców w końcu stycznia 1919 r. wyjechał do Poznania, gdzie został awansowany do stopnia kapitana.

¹⁰⁶ Por. AUJ,teczka osobowa Stefana Szumana, sygn. S II 619.

¹⁰⁷ AUJ,teczka osobowa Stefana Szumana, sygn. S II 619. Wykaz stanu służby 1 stycznia 1926 r.

¹⁰⁸ AUJ,teczka osobowa Stefana Szumana, sygn. S II 619. Wypis z książeczki wojskowej, sporządzony i potwierdzony 28 lutego 1933 r. przez sekretarza Uniwersytetu Jagiellońskiego.

nację na kapitana¹⁰⁹) dnia 20 maja 1919 r. w Toruniu – Oddział W. P. Toruń, według wypisu z książeczki wojskowej¹¹⁰. Kapitan S. Szuman w Wojsku Polskim pozostawał w jeszcze wtedy formalnie niemieckim Toruniu aż do 31 maja 1919 r. jako oficer polski¹¹¹. Zapis z książeczki wojskowej to potwierdza: „20.V.1919–31.V.1919 – W. P. Toruń”¹¹².

Nie jest zatem prawdą następujące zdanie ze wspomnień S. Szumana (1964): „Z początkiem 1919 r. wstąpiłem ochotniczo do wojska polskiego, w którym jako dowódca kompanii sanitarnej byłem czynny do chwili zwolnienia mnie z wojska z początkiem 1921 r.”¹¹³. Pomyłką oczywistą jest twierdzenie, że wstąpił do Wojska Polskiego „z początkiem 1919”.

Kapitan S. Szuman w nocy z 31 maja na 1 czerwca 1919 przedostał się¹¹⁴ przez kordon wojsk Grenschutzu lasami koło Torunia do dawnego Wielkiego Księstwa Poznańskiego (już po ustaniu głównych walk toczonych do lutego 1919 r. w Powstaniu Wielkopolskim). Sam uczony (1923) napisał: „w maju 1919 r. przeszedłem przez kordon wojsk niemieckich pod Toruniem i wstąpiłem do wojska polskiego w Poznaniu”¹¹⁵. Przejście przez kordon wojsk niemieckich nocą nie było wyczynem niecodziennym, skoro drogę wskazał mu chłop szmuglujący worek mąki przez ówczesną granicę polsko-niemiecką. Z tą datą definitywnie zakończył się dla Szumana okres pobytu pod zaborem niemieckim, formalnie jako obywatela Niemiec, bo pierwszy raz stanął w swoim życiu na wolnej ziemi polskiej, w niepodległej już II Rzeczypospolitej¹¹⁶. W Wojsku Polskim otrzymał stopień kapitana ze

¹⁰⁹ G. Czyżewicz, „Opowiadania rodzinne...”, s. 133.

¹¹⁰ AUJ,teczka osobowa Stefana Szumana, sygn. S II 619.

¹¹¹ Ibidem.

¹¹² AUJ,teczka osobowa Stefana Szumana, sygn. S II 619. Wypis z książeczki wojskowej, sporządzony i potwierdzony 28 lutego 1933 r. przez sekretarza Uniwersytetu Jagiellońskiego.

¹¹³ S. Szuman, *Wspomnienia...*, s. 83–84.

¹¹⁴ AUJ,teczka osobowa Stefana Szumana, sygn. S II 619.

¹¹⁵ AUJ,teczka osobowa Stefana Szumana, sygn. S II 619. Pismo Stefana Szumana z dnia 1 września 1923 r. do przewodniczącego Komisji Weryfikacyjnej Kuratorium Okręgu Szkolnego Poznańskiego.

¹¹⁶ Należy nadmienić na marginesie, że błędem jest cytowany wyżej sąd, że S. Szuman był dowódcą kompanii sanitarnej aż do chwili zwolnienia z wojska z początkiem 1921 r. Po pierwsze S. Szuman przestał być dowódcą kompanii sanitarnej jesienią 1920 r., a po drugie chwila zwolnienia z wojska również nie nastąpiła z początkiem 1921 r., lecz później, tj. urlop uzyskał od 1 października 1921 r., a przeniesienie do rezerwy nastąpiło od 26 stycznia 1922 r. Pamięć S. Szumana była bardzo zawodna. Zagadnienie dat (początkowej i końco-

starszeństwem z dniem 1 czerwca 1919 r., a następnie majora (w sierpniu 1920 r.)¹¹⁷.

SUMMARY

Dr Stefan Szuman as a doctor in the German army (1914–1919). Biographical contribution

The author reconstructs the biography of the Polish doctor, Dr Stefan Szuman (1889–1972), later a professor at Jagiellonian University (1928–1961) during his period in the German army (1914–1919). S. Szuman, who acquired the state right to perform the profession of doctor in the German Reich on 7 September 1914, as well as the level of medical doctor on 23 December 1914 at the Faculty of Medicine in the Ludwik Maximilian University of Munich, formally served in the German army in the years 1914–1919. He served as a military doctor on the eastern front in the fight against Russia (from January 1915 until April 1916), firstly in Mazovia and Kujawy, then in Volhynia. Later he served on the western front – from April 1916 until December 1917, on the border between France and Belgium. During the night of 30 November and 1 December 1917 he was heavily wounded in the leg during the Battle of Cambrai in the Nord-Pas-de-Calais region near Raillencourt-Sainte-Olle, next to Cambrai and Bouchain. For his service in the German army, he was awarded the Iron Cross 2nd class medal (at the turn of 1917/1918). After his recovery in Aachen and Torun, he was transferred to serve in the military hospital in the citadel in Hannover (from May until December 1918). After 9 December 1918, he returned to Torun, where he stayed until 17 May 1919, working as a garrison doctor in the clinic of his father – Dr Leon Szuman, still formally an officer in the German army until 19 March 1919 as a citizen of Germany. On 20 May 1919, he was accepted into the Polish Army at the rank of captain in Torun, which was still inside the German partition. On 31 May 1919, S. Szuman illegally crossed the Polish-German border near Torun and succeeded in reaching Wielkopolska.

SŁOWA KLUCZOWE: Stefan Szuman, I wojna światowa, armia niemiecka, zabór niemiecki, lekarz

KEY WORDS: Stefan Szuman, the First World War, German army, German partition, doctor

wej) służby w armii niemieckiej pozostaje nadal otwarte, dopóki nie zostaną udostępnione dokumenty źródłowe, dotąd nieuwzględnione w analizie, np. przez wiele lat niedostępne akta CAW.

¹¹⁷ *Rocznik Oficerski Rezerw*, Ministerstwo Spraw Wojskowych. Biuro Personalne – l. dz. 250 / mob. 34, Warszawa 1934. Tamże Stefana Szumana (ur. 2.1.1889) odnotowano w części pt. *Korpus oficerów sanitarnych. A. Oficerowie rezerwy. Lista starszeństwa. Grupa lekarzy*, Majorowie, starszeństwo z dniem 1 czerwca 1919 r., pozycja 109 na s. 214; odnotowano go także w innym miejscu: *Kadra zapasowa 5 Szpitala Okręgowego. A. oficerowie rezerwy. Korpus oficerów sanitarnych. Grupa lekarzy. Majorowie*, s. 763.